

4

Leven langs de Limes

4 Tentoonstellingen over de Romeinse Limes in Zuid-Holland

nr. 4

Zwammerdam

Duik in het Romeinse verleden!

Leven langs de Limes Zwammerdam

De Limes leeft! Dankzij de gezamenlijke inspanningen van de provincies Gelderland, Utrecht en Zuid-Holland zijn er steeds meer initiatieven die de Romeinse rijksgrens in Nederland opnieuw op de kaart zetten. Zo ook in Zwammerdam – een dorp dat al bijna 50 jaar in de ban is van haar Romeinse verleden. Door de vondst van zes schepen vergaarde Zwammerdam in de jaren '70 wereldfaam via vele artikelen in de krant en nieuwsberichten op de landelijke TV. Koninklijk bezoek en het uitbrengen van de zomerpostzegel met Romeins schip in 1977 verbonden Zwammerdam voorgoed aan het Romeinse schepenthema.

In de jaren '90 werd er in het toen net geopende Archeon een replica van een van de schepen gebouwd. In de recente jaren laait de interesse in het Romeinse verleden van de Limes en daarmee van Zwammerdam weer op. Landgoed Hooge Burch van zorginstelling Ipse De Bruggen, waar de Romeinse resten gevonden zijn, herbergt het Limesbezoekerscentrum NIGRVM PVLLVM. Dit centrum toont een groot deel van de archeologische vondsten en de cliënten treden er mede op als gastheer voor de Limestoerist.

Verder is er een Time Travel app ontwikkeld, een fietsroute langs de hoogtepunten in Zwammerdam en is er binnen het Archeologiehuis – Romeins Museum extra aandacht voor de vondst van de schepen. We hopen dat die aandacht in de toekomst nog zal groeien, omdat de schepen misschien wel de belangrijkste vondsten uit de geschiedenis van Zuid-Holland zijn.

De Limes: aan het begin van onze jaartelling kwam het zuidelijk deel van het huidige Nederland onder Romeinse heerschappij. Na verwoede pogingen om hun invloed uit te breiden naar het noorden van Nederland en verder, aanvaardden de Romeinen de Rijn als grens van hun rijk.

Op de zuidoever van de rivier ontstond een uitgebreid systeem van forten (castella) en wachttorens. Deze werden gedurende drie eeuwen bevolkt door Romeinse soldaten, die zich van Katwijk aan Zee tot Millingen aan den Rijn inzetten om het Romeinse goederentransport over de Rijn te beschermen en invallen van Germaanse stammen ten noorden van de Rijn af te slaan. We noemen deze militaire zone de Limes, naar het Latijnse woord voor 'grens'.

In Nederland is de Limes bijna onzichtbaar. Er zijn geen authentieke Romeinse sporen meer te zien in het landschap langs de Rijn. Toch vormt de Limes het grootste archeologische monument van ons land. Ondergronds is namelijk nog heel veel bewaard gebleven van de Romeinse militaire zone (en alles wat daarmee samenhangt). In een reeks van initiatieven probeert de provincie Zuid-Holland deze onzichtbare schatten bekend en beleefbaar te maken, zodat iedereen kan ervaren welke invloed de Romeinen hebben gehad op onze huidige samenleving.

Nigrum Pullum

De opgravingen in Zwammerdam tussen 1968 en 1974 hebben een fort, een kampdorp, kades en schepen aan het licht gebracht. Het fort vinden we op de Peutingerkaart terug als Nigrum Pullum, wat vrij vertaald Zwarte Aarde betekent.

Het dichtstbij gelegen fort is Albaniana in Alphen a/d Rijn, wat gerelateerd kan worden aan Alba [wit]. Kennelijk was het contrast tussen de rivierbanken opvallend.

Nigrum Pullum werd aangelegd tussen 47 en 50 na Chr. en was het kleinste fort langs de Rijn, waar gelijktijdig maximaal 300 soldaten gelegerd zijn geweest. Een verbindingsweg verbond het kamp met het nabijgelegen kampdorp. De kades langs het fort en het dorp waren zwaar beschoeid.

Na de verwoesting tijdens de Bataafse opstand werd het fort in 80 na Chr. opnieuw in hout opgetrokken. In 175 werd het in steen herbouwd. Honderd jaar later werd het opnieuw door brand verwoest en daarna voorgoed verlaten.

Geïmporteerd gebruiksaardewerk en sleutels

De Rijn als transportader

Hoewel de Rijn een belangrijke functie had als grensrivier werd hij, getuige de vele vondsten van vracht- en vissersboten, ook gebruikt als transportader en voor de aanvoer van voedsel.

De toename van het aantal inwoners van 'ons' grondgebied was in de Romeinse tijd aanzienlijk. Voor de soldaten moest ook voedsel van elders worden aangevoerd in aanvulling op wat de lokale bevolking kon leveren. Daarnaast was er een duidelijke behoefte aan bouwmaterialen.

De kennis van beschikbare materialen in het Rijk deed de Romeinen besluiten de houten forten geleidelijk allemaal in steen te herbouwen. Omdat hout in de onmiddellijke omgeving niet voorhanden was, werd dit aangevoerd van elders, onder andere uit de Eifel.

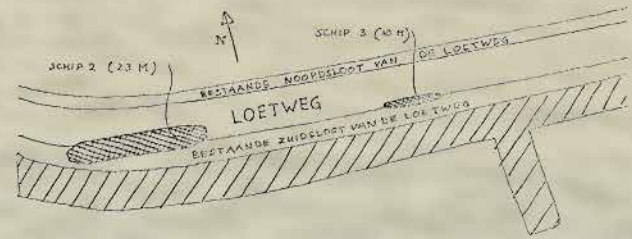
Beker, kogelpotten, bijl en bel

Drie boomstamkano's

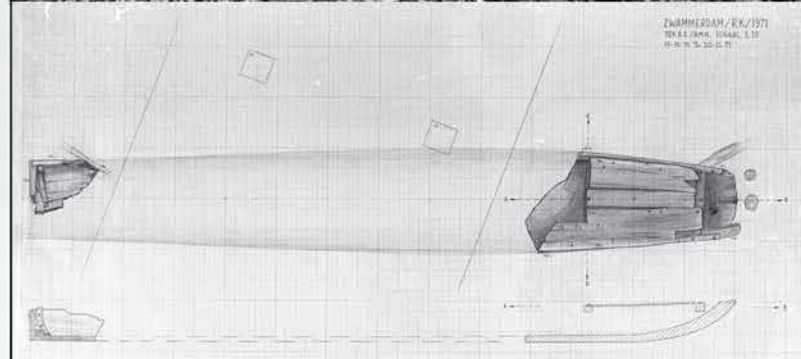
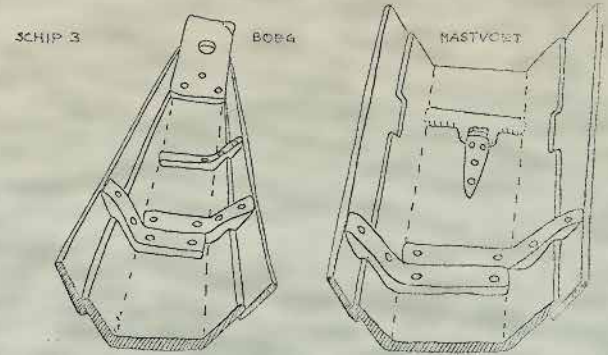
Er werden in Zwammerdam in totaal zes boten gevonden die op volgorde van aantreffen genummerd werden. De eerste boot (Zwammerdam 1) was een boomstamkano. Deze werd pas gevonden nadat een graafmachine bij de bouw van wat nu Ipse de Bruggen is al een deel had weggescheept. De archeologen dachten namelijk dat ze alles van het castellum wel hadden gevonden ....

Opvallend aan de kano's is het gebruik om vis vers te houden. Kano 1 had een 'visbun' aan boord – een deel van de kano waarin – door gaten in de boorden van de kano - water en vissen vers gehouden konden worden. Deze kano had een dekje en een voorplecht. Daarnaast had het scheepje dolboorden om de kano te kunnen roeien, zonder dat de zijkanten dreigden te verslijten. In kano 3 was de uitgeholde eikenstam opgeboeid met planken van zilverspar zodat de kano dieper werd. Dit bootje van 10.60 m kon zowel worden geroeid als gezeild.

Kano 5 was oorspronkelijk waarschijnlijk langer dan de huidige 5,5 m. De achterkant lijkt vervangen te zijn door een nieuwe inzet. Het bootje kende een tweede leven als viskaar: een kist met gaten die in het water gehangen werd om vis levend te bewaren.

SCHETS 21 DAGRAPPORT VAN 15 JANUARI 1973

Munten, gewichten, wapens, grondpin/piketpaal

Drie platbodems en een stuurriem

Zwammerdam 2, 4 en 6 zijn vrachtschepen. Ze zijn gemaakt uit planken en hebben een platte bodem waardoor ze in relatief ondiep water een grote vracht kunnen vervoeren. Met deze schepen werd handelswaar als graan en olijfolie aangevoerd, maar ook bouw materiaal. Na de Bataafse opstand, waarbij veel forten in vlammen opgingen, bouwden de Romeinen steeds vaker in steen. Dit werd aangevoerd vanuit de Eifel en de rivier was daarvoor de eenvoudigste en goedkoopste optie.

Zwammerdam 2 is bijna 23 meter lang en 2.80 breed en werd gebouwd aan het begin van de derde eeuw. Het is net als de andere schepen gemaakt van eikenhout.

Zwammerdam 4 is 34 meter lang, 4.40 breed en 1.20 hoog. Het is het oudste schip van de zees en werd rond 100 na Chr. gebouwd. Het schip heeft een mastvoet, wat erop wijst dat ermee gezeild kon worden.

Zwammerdam 6 is 20 meter lang en 3.40 breed. Het is tussen 150 en 175 na Chr. gebouwd. Vermoedelijk gebeurde dat ergens in Nederland, omdat er in Woerden een schip van dezelfde leeftijd gevonden is dat zeer veel overeenkomsten vertoont. Beide boten konden zowel geroeid als gezeild worden.

Naast de schepen is ook een stuurriem gevonden van in totaal 5,15 m lang. Het is onduidelijk bij welk schip dit stuurblad hoorde, maar het kan heel goed zijn gebruikt om een van de platbodems te besturen.

Geïmporteerd luxe aardewerk (o.a. Terra Sigillata)

Schepen langs de Limes

De Zwammerdamschepen zijn niet de enige Romeinse schepen in Nederland. In recentere jaren zijn in De Meern bij Utrecht en in Woerden diverse schepen en scheepsrestanten gevonden. Opvallend is dat het steeds gaat om gelijksoortige types die vooral gebruikt zijn om grote vrachten te vervoeren of als vissersboot.

Nederland bekleedt met deze vele scheepsresten een unieke plaats in het voormalige Romeinse Rijk. De vondstomstandigheden in ons drassig landschap (wetlands) zijn dan ook zeer gunstig: het hout wordt nat en vrijwel luchtdicht in de bodem bewaard, waardoor de schepen nauwelijks achteruit gaan. Dát gebeurt pas als zij bij graafwerkzaamheden aan het licht komen.

Het hout dient dan ook geconserveerd te worden. In de jaren '70 moest daartoe een speciale tank gebouwd worden, zodat de houten planken langdurig in polyethyleenglycol gelegd konden worden.

Gereedschap voor houtbewerking, nagels, spijkers

Redt het Romeinse Schip!

Aan het eind van 1973 raakten de financiële middelen voor de opgravingen uitgeput. Het grootste schip – de Zwammerdam 4 moest nog worden opgegraven (waar een damwand voor nodig was) en bovendien wilde men de schepen graag conserveren om ze te behouden voor de toekomst.

Dat zou een langdurig en kostbaar proces worden. Onder de bezielende leiding van architect Latief Perotti werd een grootschalige reddingsactie opgezet om fondsen te verzamelen.

Bedrijven werden benaderd, en er werd contact gezocht met lokale en nationale pers. De aandacht strekte zelfs tot koninklijk bloed – koningin Juliana bezocht twee keer de opgravingen. Koning Boudewijn wilde graag maar besloot vanwege de oliecrisis dat het niet verantwoord was benzine te spenderen aan een plezierreisje.

Het geld stroomde steeds sneller binnen en uiteindelijk werd er een bedrag van 280.000 gulden ingezameld!

Tijdens de opgraving van nr 4 kwam er nog een zesde boot aan het licht die uiteindelijk ook met behulp van het fonds kon worden gelicht. De conservering kon beginnen...

SCHIP GERED

* Koningin Juliana bezoekt met burgemeester Gals den een van de opgravingen in Zwammerdam op de zandplaat van de oude haven.

EIKEN PALEN

Maar de verdeling werd ook van de beschrijvingen en de verhoorden en de eiken palen die in de haven van de Zwammerdam werden gevonden. Volgens de archeologen, die de eiken palen van de Zwammerdam schepen van de Oude Haven ontdeekten, zijn het restanten van een houten scheepswaag.

SCHIEPSANKER

Bijzonder leuk was het vinden van de schepsanker van de Zwammerdam schepen. Het is een ijzeren anker met een unieke vorm, dat in de haven van de Zwammerdam werd gevonden. Het is een van de oudste schepsankers die ooit zijn gevonden.

EEN WRAK?

In ieder geval is het alvast duidelijk dat de opgravingen in de haven van de Zwammerdam veel interessante vondsten hebben opgeleverd. Het is een van de belangrijkste archeologische vindplaatsen in Nederland.

WOENSDAG 7 NOVEMBER 1973

Opnieuw schip uit Romeinse tijd

Belangrijke vondst in Zwanenburg

Twee open dagen voor geïnteresseerden

ZWANENBURG — Op het terrein van de Hoog Burcht in Zwanenburg zijn medewerkers van het Instituut voor praë- en protohistorie van de universiteit te Amsterdam opnieuw op een schip uit de Romeinse tijd gestoten.

„Een opmerkelijke vondst“, merkt prof. dr. W. Glasbergen, die als archeologisch adviseur van de Vereniging Johannes Stichting als coördinator optreedt bij de wereldvermaard geworden opgravingen op de plek waar een Romeins scheepswrak stond.

Het schip heeft uitonderrijke armaturen. De langste is indertien 1/2 meter. Daarnaast werd een ruis, vijf meter lange stuurroer gevonden, een Roodius waard met een houten rooster, een lichte M.I. met een lichte steel en twee stuurposten die in scherp contrast staan met een draadwerk bij het schoorsteenken zich in een vijver bevindt.

Zeevaardig

In zwaartepunt van de Zwammerdam schepen, heeft op grond van de opgravingen dat het een zeevaardig schip moet zijn geweest. Het is nu toe te rekenen een dergelijk vaartuig in de Nederlandse zeevaart.

Open dagen

De wettelijke onderzoekers hebben twee open dagen toegestaan voor geïnteresseerden om een blik op de opgravingen te krijgen.

De persoonlijke belangstelling en steun van H. M. Koningin Juliana heeft voor een belangrijk deel bijgedragen aan het welzijn van de afgravingen.

Romeins schip geen eenvoudig karwei

Zagen, conserveren, in elkaar passen

Het is een enorm werk om de opgravingen van de Zwammerdam schepen te laten zien. Het is een van de belangrijkste archeologische vindplaatsen in Nederland. Het is een van de belangrijkste archeologische vindplaatsen in Nederland.

WEER EEN VONDST: ROMEINSE PONT?

Nog geen zekerheid

Alphen — Het is nog niet zeker of de opgravingen in de haven van de Zwammerdam een Romeins schip hebben opgeleverd. Het is een van de belangrijkste archeologische vindplaatsen in Nederland.

Prof. Glasbergen in Alphen

Hoop op vondst Zwammerdams

ALPHEN — In de eerste bijeenkomst van dit seizoen van de Historische Vereniging heeft voorzitter A. J. Dekker het voorzitterschap van de Zwammerdam schepen overgenomen. Het is een van de belangrijkste archeologische vindplaatsen in Nederland.

BRITISH BROADCASTING CORPORATION TELEVISION CENTRE WOOD LANE, LONDON W11 1LW

ALPHEN — In de eerste bijeenkomst van dit seizoen van de Historische Vereniging heeft voorzitter A. J. Dekker het voorzitterschap van de Zwammerdam schepen overgenomen. Het is een van de belangrijkste archeologische vindplaatsen in Nederland.

OUDE KOSTBAARHEID

* Medewerkers van het Instituut voor Prae- en proto-historie bezochten het aantal bezoekers in het weekende bij het oude Romeinse schip in Zwammerdam op 14.000. De praeforceringsmachines hebben meer oude kookpotten handen aan het licht gebracht. Op de foto drs. S. M. E. van der Wal met een reeks naar rechts twee kookpotten van aardewerk, een koperen ketel met er voor een koperen handvat en daarvoor een klein geventil koperen handvat en daarvoor een klein geventil koperen handvat. Om haar hand houdt drs. Van Lath een soort koperen schaal. Om haar vinger heeft ze een massief koperen ring. Ze gevonden bij het graafwerk rond het Romeinse schip.

ZWAMMERDAM - Het staat vast dat het unieke Romeinse schip dat op het terrein van de Johannes Stichting is gevonden, kan worden geborgen en geconserveerd.

Dat is voor een zeer groot deel te danken aan het bezoek dat koningin Juliana gistermiddag "in het geheim" aan Zwammerdam bracht.

Er is nu geen instantie meer die na deze koninklijke bevestiging het schip nog ten onder durft laten gaan.

Berging Romeinse Zagen, conserveer

ZWAMMERDAM - Na een staat dat Zwammerdam historische landbouw, het Romeinse schip, geborgen wordt, kan nu ook afgegraven worden en geconserveerd.

RIJSDIENST

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg heeft de zagen geconserveerd. Het is nu mogelijk om de zagen te gebruiken. Het is nu mogelijk om de zagen te gebruiken. Het is nu mogelijk om de zagen te gebruiken.

Romeinse aanlegsteiger uit de tijd van

Ontsteltend Griekse polder bij Waardevolle uml en veel scherven

ZWAMMERDAM - Een archeologisch profielonderzoek heeft het bestaan van de pre- en protohistorie van de polder van Zwammerdam opgehelderd. Het is nu mogelijk om de zagen te gebruiken. Het is nu mogelijk om de zagen te gebruiken.

Meer informatie

Deze serie tentoonstellingen is in fysieke vorm te zien in het Archeologiehuis Zuid-Holland en wordt mogelijk gemaakt door de provincie Zuid-Holland in het kader van de Erfgoedlijn Limes.

Lees meer over de Limes in Zuid-Holland op:

www.geschiedenisvanzuidholland.nl/limes

www.romeinselimes.nl

Adres

Archeologiehuis Zuid-Holland
Archeonlaan 1a
2408 ZB Alphen aan den Rijn
(bij themapark Archeon)

Openingstijden

Kijk op de website www.archeologiehuiszuidholland.nl

Colofon

Leven langs de Limes: Bodegraven

In opdracht van:
Stichting Romeins Museum Alphen a/d Rijn

Uitgevoerd door:
Echo tekst en presentatie

Gerealiseerd met steun van:
Provincie Zuid-Holland, in het kader van de Erfgoedlijn Limes

Met medewerking van:
Claudia Thunnissen, Hazenberg Archeologie, Mikko Kriek,
Maarten de Weerd, Jan Breimer

Per Erfgoedlijn is een netwerktafel gevormd bestaande uit diverse belanghebbende partijen zoals gemeenten, erfgoedinstellingen, vrijwilligers en ondernemers. Onder leiding van een onafhankelijk voorzitter heeft de netwerktafel een gezamenlijk wensbeeld en meerjareninvesteringsprogramma geformuleerd. Op landelijk niveau wordt samengewerkt met de Stichting Romeinse Limes Nederland.

